

ЫБЫРАЙ ТАНЫМЫНДАҒЫ ИСЛАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

XIX ғасырдың екінші жартысы қазақ руханиятының көгжиегіне шоқ жұлдыздай жарқыраған алып үш тұлғаны берді. Ұлт тарихында аты мәңгі өшпейтін кемел тұлғалар – хакім Абай, ғалым Шоқан, ұстаз Ыбырайлар қоғамдық ой-пікірдің көшін бастаушы үш шыңы биігіне көтерілді.

Бұл заман – қазақ халқының отаршылдық бұғауына әбден шырмалып, ұлт зиялылары осы қапастан құтылу жолы оқу-білім игеру деген көзқарасқа келген кезең еді. Халқымыздың ұлы перзенті, қазақ жерінде оқу ісін жаңғырта отырып жүзеге асырған ұстаз Ыбырай Алтынсариннің «Қазақ хрестоматиясы» (1879, Орынбор) оқулығының жазылуы да замана сұранысынан туған еді. Қолына қалам алып қазақ балаларының ұғым-танымына лайықтап өлеңдер мен әңгімелер жазғанда, суреткердің сәуегей танымы аумалы да төкпелі аласапыран заманның алдағы күйін аңдап, әуелде, туған тілдің тазалығы мұраты мен жас қазақ жеткіншектерінің балаң санасын ұлттық уызбен ұйыта білу, иманды да мұсылманшыл арда буынның асыл қасиеттерін ұлағат етуді мақсұт тұтты.

Ұлт ұстазы Ыбырай Алтынсарин: «Заман осылай болған соң, амалын тауып, мүмкіндігі бар жерде қазақ халқының елдігін бұзып, болашағын бүлдіріп жатқан жауыздыққа қарсы күресе білу керек» [1], – деп айтқанындай, қазақ даласына дендеп еніп келе жатқан рухани отарлау, миссионерлік саясатқа қарсы күресе отырып, осыларға қарсы тұруда халықтық салт-дәстүрлерді, ауыз әдебиетін бала санасына сіңіруді, тіл тазалығы үшін күресуді мұрат етті. Бір оқығанда оқу мен өнерге талаптануға, еңбекке шақырған өлеңдер мен әңгімелердің сан алуан астарлы терең мағынасына бойласаңыз көкірегіңіз саф, тұма «таза бұлақпен» сусындағандай дегдар бір күй кешеді. Ол бір тылсым әлем. Жұмбақ күй.

Бір Құдайға сиынып,
Кел, балалар, оқылық.
Оқығанды көңілге
Ықыласпен тоқылық.
...Біз болмасақ, сіз барсыз
Үміт еткен достарым
Сіздерге бердім батамды, – [1,5]

Өлең Алланы еске алумен басталады. Бала жанының бағбаны ұлы ұстаз жеткіншектерді ең әуелі имандылыққа шақырады. Иmandылықпен бірге білім алуға, өнер үйренуге шақырады. Хакім Абайда да сөз басы «Әуелі аят, хадис-сөздің басы», «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» деп келетінін ескерсек, Абай үшін де, Ыбырай үшін де алдымен, Алла, Құдай сөзі – елді жақсылыққа, ізгілікке, адамдыққа жетелеудің басты құралы.

Адамзаттың асылы болған, айтқан сөзі амалымен ұштасқан пайғамбарымыз Мұхаммед (с.ғ.с.): «Қолыңнан келгенше адамдарға өз мінез-құлқыңның ең жақсы жақтарын көрсет»[2], – деп өсиет еткен. Бұл кемелдік жолын іздеген әрбір адам үшін бағдаршам сияқты. Ыбырай ұстаз ұлағатының кемел тұсы да – ең әуелі иман, иман негізінде келетін білім мен ізгі қасиеттерді, көркем мінезділікті ұлықтауында жатыр. Жазушының асқан парасатын, білімінің кең эрудициясын танытатын тұсы да – осы мәселелер төңірегінде. Бүгінде әлем әдебиетінің алтын қорына қосылған мұсылман шығыс сөз өнерінің асыл жауһарлары осы діннің ықпалында дүниеге келгені аян. Ыбырай ұстаздың да әдеби мұрасының құндылығы – оның рухани бастау көздерінің күрделілігінде. Ең алдымен, ол – өзі өсіп өнген қазақ жұртының халықтық мұрасын терең меңгеріп, Ислам құндылықтарын сіңіріп, асылын бойына жинақтай отырып, одан рухани нәр алған ақын. Ұлы ұстаздың балаларға арналған туындыларынан аңғаратынымыз балаң шағынан-ақ танымының негізін, тінін мұсылман дінінің кәусар бұлағынан ұйыта мейірін қандырған ғұлама жазушы болғандығы. Ұстаздың туындыларының басты өзегі тәрбиелік мақсатта болатындығы да, мұсылманшылық ұлағатын ұлықтай отырып, шеберлікпен өрнектелген өлеңдері де, әңгімелері де жақсылыққа сүйсіндіріп, адам бойындағы ізгі қасиеттерді оятады.

«Әке мен бала» деген шығармасы арқылы балаларды жастайынан-ақ бойкүйездікке, жалқаулыққа қарсы еңбекке тәрбиелеу мәселесіне ерекше көңіл бөлген. Жазушы «Атымтай жомарт» әңгімесінде де еңбекті дәріптейді. Бұл ел аузында ертегі-жыр болып кеткен, ежелгі араб жұртының әңгімесі болатын. Ыбырай осы ел аузындағы ертегіні балаларға арнап, әңгіме ретінде ұсынды. Атымтай бір сөзінде: «Күн сайын өз бетімнен тапқан пұлға нан сатып алып жесем, бойыма сол нәр болып тарайды. Еңбекпен табылған дәмнің тәттілігі өзгеше болады екен», – дейді. Әңгіменің идеясы да, кейінгілерге үлгі боларлық жағы да Атымтайдың сөзінен анық көрінеді. «Өрмекші, құмырсқа, қарлығаш» әңгімесінде, ең кішкентай жәндіктердің де өмір үшін тыным таппай еңбек ететінін бала ұғымына қарапайым да мағыналы мысалдармен үлгі етеді. Ал «Мейірімді бала» әңгімесі адамдық қасиеттерді суреттейді, ана мен бала арасындағы ерекше байланысты шеберлікпен жеткізеді, тәрбиелік мағынаға да тұнып тұр. Ыбырай «Бай баласы мен жарлы баласы» атты әңгімесінде еңбектің бала тәрбиесіндегі ерекше маңызы туралы суреттейді. Жазушының айтпағы, Үсен – өмір қиыншылығымен сан мәрте бетпе-бет келген, өз еңбегімен күн көруге дағдыланған кедей баласы. Бала жастан еңбекке үйренген бала қандай күн келсе де тіршілік көзін таба біледі, тығырықтан шығатын жол іздей алады дегенді меңзейді де ал тек тоқшылықта өскен Асан тіршілік түйткілдерімен күресуге қауһарсыз, табиғаты әлсіз адам болып қалыптасады. Сондай-ақ еңбек сүймей, жалқау болып өскен адамдар қулық-сұмдықпен күн көруді өзіне мақсат ететінін, ал мұның өзі барып тұрған жаман қасиет екендігін, олай болса үлкендер балаларды кішкентайынан еңбекке баулу қажеттігін естерінен шығармауын ескертеді. Бұл әңгіме тек жеткіншектерге ғана емес ересектерге де ой салары сөзсіз әрі күні бүгінге дейін мағыналық маңызы зор.

Ыбырай ұстаз қазақ жастарын оқытып тәрбиелеу мәселесін ең негізгі, басты мәселе деп есептеді, жастарды оқытып, тәрбиелеуден, тәрбие ісінің құдіретінен артық ешнәрсе жоқ деп түйеді. Ыбырай адамның жан-жақты қалыптасуының негізгі көзі тәрбие екендігін «Бақша ағаштары» әңгімесінде өте жақсы көрсеткен: «Бағу-қағуда көп мағына барында шек жоқ, шырағым, бұдан сен өзің де ғибрат алсаң болады, сен жас ағашсың, саған да күтім керек. Мен сенің қате жеріңді түзеп, пайдалы іске үйретсем, менің айтқанымды ұғып, орнына келтірсең, жақсы, түзу кісі болып өсерсің. Бағусыз кетсең, сен де мына қисық біткен ағаштай қисық өсерсің», – дейді. Әкесінің баласына айтқан ақылын баяндайтын осы әңгімеде үлкен мән бар. Адам – тәрбиенің нәтижесі. Ұстаз өлеңдері мен әңгімелеріндегі философиялық, педагогикалық көзқарастардың негізгі түйін, арнасы құлықсана (мораль) мәселелері төңірегінде шешімін тапқан. Ол қоғамда жас жеткіншектерді қалай дұрыс қалыптастырудың, қалай дұрыс өмір сүрудің жолдарын көрсететін, адам өміріндегі тәрбиенің мәні, адам баласының баянды ғұмыры, адамдармен

қарым-қатынас мәдениеті, ар-ұят, адамгершілік, қайырымдылық, сабырлылық, рақымшылдық, адалдық тәрізді адамдық ізгі қасиеттерді ұлықтайды. Ыбырай ұстаз өз еңбектерінің негізінде қазақ халқы әдеби туындыдан рухани қуат алатынын ескере отырып, ұлтқа, халыққа имандылық негіздерін уағыздап, жас буынды қайыр -ымды, ізгі адам етіп тәрбиелеудің құралы ретінде негізге алған. Сондықтан да ол халқын ізгілікке, адамгершілікке, білімпаздыққа баулуға өзінің төл туындыларын бағыштады. Ұлы ұстаз Ыбырай Алтынсарин шығармалары – тәрбиенің алтын діңгегі. Ұлы далалықтардан асқан ақылымен әлемге әйгілі болған Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың: «Адамға тәрбиесіз берілген білім қауіпті» деген дана сөзінің маңызын тағы бір мәрте еске сала кетпекпіз.

ЕРКЕГҮЛ АРЫҚҚАРА

Филология ғылымдарының кандидаты, С. Сейфуллин музейінің ғылыми қызметкер

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Кел, балалар оқылық. Өлең, әңгімелер мен мақал, жұмбақтар. – Алматы: Атамұра, 2006.–186 бет.
2. Уразов А. Исламдағы көркем мінездің мән-маңыздылығы.